

HUBERT GUZIK

FAKULTA ARCHITEKTURY ČVUT V PRAZE

Architektura a průzkumy veřejného mínění v Československu krátce po druhé světové válce

V dějepisu poválečné architektury a urbanismu se nedávno objevily první pokusy o zmapování sociologického výzkumnictví, které doprovázelo hromadnou bytovou výstavbu socialistického Československa. Pozornost zacílila na dvě průkopnické instituce, a sice Zemský studijní a plánovací ústav moravskoslezský¹ a Výzkumný ústav výstavby a architektury (VÚVA).² Zejména Kabinet ekonomie, sociologie a řízení na VÚVA vytvořil trvalé zázemí pro mezioborovou spolupráci architektů, urbanistů, sociologů a demografů. Jejich první výzkumy byly nejen korektivem pro postupující sovětizaci hromadné bytové výstavby a pro architektonické pokusnictví přelomu padesátých a šedesátých let, ale také těmto procesům poskytovaly vědeckou legitimaci. Na půdě VÚVA se formulovala dodnes aktuální témata sociologie bydlení, zkoumala se mj. souvislost mezi architektonicko-urbanistickými strukturami a utvářením sociálních vazeb či proměnlivost bytových nároků v závislosti na životním cyklu člověka. Díky intelektuálnímu rozhledu lídra tohoto uskupení, sociologa Jiřího Musila, a rovněž jeho zásluhám o obnovu české sociologie po roce 1989 tvoří pro mnohé vědce mladší generace jeho analýzy nadále základní referenční bod.³

Dosud publikované uměleckohistorické práce, které k tématu vztahu tuzemské architektury a sociologie snášejí pozoruhodné faktografické poznatky, zatím nezodpověděly otázku, proč poválečný nástup sociálního státu a ústředního plánování podněcoval, ba dokonce vynucoval kooperaci těchto dvou oborů. Rovněž nezkoumaly váhavý postoj, který architekti vůči sociologickým diagnózám zaujímal. V následujícím článku se zaměříme na vybrané aspekty sociologického výzkumnictví v oblasti bytové výstavby v období vymezeném zhruba dvouletým hospodářským plánem (1947–1948). Čeští architekti tehdy opatrně rozšířili tradiční repertoár determinant funkcionalistického navrhování: kromě populační politiky státu, problémů zaměstnanosti, hygieny a zdravotnictví, otázek provozu bytu či propojení bydliště a pracoviště ve své pracovní metodě začali váhavě přihlížet také k názoru mas na dosavadní bydlení a plánovanou výstavbu. K poznání tohoto názoru jim sloužily

¹ Jan Kristek – Markéta Žáčková, *Od chaosu k novému řádu: počátky institucionalizovaného výzkumu v oblasti urbanismu a územního plánování v Brně*, Brno 2015.

² Lucie Zdražilová, Sociologie bydlení v padesátých letech, in: Igor Janovský – Jana Klejnová – Hynek Stříteský (edd.), *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*, Praha 2010, s. 151–169. – Markéta Žáčková, „Byl sice jistý plán...“: Výzkumný ústav výstavby a architektury (VÚVA) a experimentální výstavba přelomu padesátých a šedesátých let dvacátého století, *Sešit pro umění, teorii a příbuzné zóny* 17, 2014, s. 21–49. – eadem, *Historie a činnost urbanistického pracoviště Výzkumného ústavu výstavby a architektury v Brně*, disertační práce, Vysoké učení technické v Brně 2014.

³ Jiří Musil, *Sociologie bydlení*, Praha 1971. – idem, Jak se formovala sociologie bydlení, *Sociologický časopis* XLI, 2005, s. 207–225.

průzkumy veřejného mínění. A právě zde se jako v čoče soustředuje ambivalentní vztah architektury a sociologie – vztah, jež lze popsat slovy sociálního geografa Davida Harveye o tom, že „*potíž s takzvaným, vrcholným modernismem' a městem nespočívá v jeho ,totalizující' vizi, ale ve vytrvalém zvyku upřednostňovat věci a prostorové formy před sociálními procesy*".⁴

Byť zákon o dvouletém hospodářském plánu počítal s podporou technického a vědeckého pokroku a s jeho organizačním zabezpečením, v sociologickém výzkumnictví se tyto obecné formulace naplnit nedařilo a obor fungoval vesměs v rámci starších struktur a témat.⁵ I přesto rodící se podniková sociologie mohla už ke konci čtyřicátých let poskytnout tuzemským architektům komplexní arzenál pro zkoumání názorů veřejnosti, „*vědeckých objektivních metod, které budou voleny se zřetelem k jednotlivým jeho úkolům (dotazník, testy, interview, life-history, metody reprezentativní atd.)*".⁶ Stalinizace a nucená reorganizace vědy za první pětiletky⁷ českou sociologii ochromily. Jak připomněla kulturní historička Lucie Zdražilová (Skřivánková), o inspiračních zdrojích prvních výzkumů VÚVA z poloviny padesátých let víme zatím jen to, že vycházely z podobně zaměřených šetření v Německé demokratické republice a Polsku.⁸ Metodologické zkušenosti Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění (ČÚVVM) – který vznikl v roce 1946 při Ministerstvu informací a prosazoval Gallupovu techniku dotazování – činnost VÚVA patrně nijak bezprostředně neovlivnily. Řada výzkumů ČÚVVM, včetně ankety ohledně bytových přání obyvatelstva, už po komunistickém převratu publikována nebyla a ústav byl z ideologických důvodů rozpuštěn v roce 1950.⁹

České výzkumy názorů na bydlení a bytových přání – metody a hlavní témata

Tuzemské výzkumy veřejného mínění, které se krátce po druhé světové válce vztahovaly k bytové otázce, lze rozdělit do dvou skupin. První tvoří ojedinělé ankety, v nichž se zjišťovaly názory obyvatel nových domů, realizovaných už v rámci dvouletého hospodářského plánu. Hlavním příkladem je zde šetření provedené architektky Miroslavem Drofou a Jiřím Voženílkem v prvním poválečném zlínském sídlišti ve čtvrti Obeciny, postaveném dle projektu architekta Vladimíra Karfíka pro zaměstnance Baťových závodů. Funkcionalisté si zde chtěli ověřit míru akceptace půdorysných a provozních řešení použitých v čerstvě dohotovených domech a vyhnout se tak praktickým závadám následující výstavby. Není známo, zda Drofa a Voženílek během svých studijních cest do Skandinávie v letech 1946 a 1947 nasbírali informace o podobných postupech svých severských kolegů, například o průzkumu, jež Švéd

⁴ David Harvey, *Justice, nature & the geography of difference*, Cambridge (Ma.) 1996, s. 419.

⁵ Zákon č. 192/1946 Zb. o dvouletém hospodářském plánu.

⁶ Ed[uard] Jukl – Vl[adimír] Čech, *Sociologický výzkum jako součást sociálního a politického oddělení Národního podniku Škodovy závody*, strojopis, [asi 1946], s. 5. Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter, fond Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni – GR Praha, k. 206, inv. č. 1100.

⁷ Zákon č. 241/1948 Sb. Zákon o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje Československé republiky (zákon o pětiletém plánu).

⁸ Zdražilová (pozn. 2). Sociologické průzkumy bytových podmínek a názorů na bydlení v Polsku si díky sociologovi Stanisławu Ossowskiemu uchovaly kontinuitu s předválečným obdobím. Jeho studenti a spolupracovníci prováděli průzkumy v nových sídlištech. Srov. mj.: Adam Andrzejewski – Jerzy Cegielski, *Stosunki mieszkaniowe w Warszawie: wyniki ankiet o sytuacji mieszkaniowej pracowników w latach 1946–1948*, Warszawa 1950. – Anna Pawelczyńska, *Osiadłe Młynów w Warszawie*, Warszawa 1950. – Wanda Litterer a kol., *Osiadłe Mokotów w Warszawie*, Warszawa 1951.

⁹ Zdeněk R. Nešpor, Československý ústav pro výzkum veřejného mínění (1946–1950), in: Idem (ed.), *Sociologická encyklopedie*, <https://bit.ly/2vFjnri>, vyhledáno 23. 4. 2018.

Uno Åhrén provedl mezi obyvateli nové čtvrti v Göteborgu na sklonku třicátých let.¹⁰ Lze nicméně s jistotou říci, že jelikož se během dvouletky hromadná bytová výstavba teprve rozbíhala, patřilo u nás takové dotazování k výjimkám. Obdobné systematické průzkumy se v tuzemsku objeví až kolem roku 1954, kdy VÚVA zahájila šetření v devíti nových sídlištích v Čechách a na Slovensku.¹¹

Druhou skupinu výzkumů tvoří ty, které zjišťovaly subjektivní pohled na aktuální bytovou situaci obyvatel a jejich výhledová přání. V Československu byla takováto šetření sice méně četná a proběhla později než ve Velké Británii či Skandinávii, přesto poskytují pozoruhodný a poměrně ucelený materiál. Vladimír Čech a Edvard Jukl ze sociologické laboratoře plzeňských Škodových závodů provedli mimořádně komplexní průzkum bydlení a bytových přání úředníků a dělníků už v roce 1947. Šetření probíhalo souběžně s plánováním podnikových nájemních domů v plzeňských čtvrtích Jižní Předměstí a Lochotín. Z novin *Ostravský úderník* víme, že v témže roce analogickou anketu mezi zaměstnanci Ostravskokarvinských dolů uspořádalo Ústřední ředitelství československých dolů. Cílem zde bylo „zjistit mínění a přání našich horníků, jak si v nejbližší budoucnosti představují závodní byty, jichž stavba je přede dveřmi“.¹² Další průzkum, tentokrát reprezentativní pro celou populaci českých zemí, provedl ČÚVVM na přelomu srpna a září 1948.¹³ Objednávka, a tudíž i zaměření otázek, přišly od Generálního sekretariátu Hospodářské rady vlády.¹⁴ Tento průzkum se z hlediska dějin architektury jeví jako zajímavý už proto, že jedna ze subkomisí Hospodářské rady byla ve druhé polovině roku 1946 pověřená koordinací příprav směrných a funkčních plánů bytové výstavby. Do práce tohoto orgánu se zapojili přední zastánci typizace a prefabrikace – architekti Jiří Voženílek, Hynek Adamec, Jiří Štursa, Vojtěch Krch, František Jech, Josef Kittrich či Karel Honzík. Byť dle dostupných informací subkomise svou činnost ukončila v roce 1947,¹⁵ průzkum zadaný Hospodářskou radou lze vnímat jako pokus o vůbec první zhodnocení typologie poválečné obytné architektury, jež by v budoucnu mohlo vést k revizi poměru mezi objemem výstavby nájemních a rodinných domů. Ještě v roce 1949 se totiž počítalo s tím, že směrné plány „jsou podrobovány kritice příštího stavebníka – dělníka, a podle jejich připomínek a přání budou vypracovány konečné typy“.¹⁶ V obecné rovině tak lze vnímat zmíněné šetření jako předchůdce aktivit VÚVA, jež svůj první sociologický průzkum souhrnně publikoval v brožuře *Jak si přejí bydlet naši pracující* v roce 1954. V obou případech to byl totiž stát, kdo si

¹⁰ David Kuchenbuch, Architecture and urban planning as social engineering: selective transfers between Germany and Sweden in the 1930s and 1940s, *Journal of Contemporary History*, Vol. 51, 2016, s. 22–39.

¹¹ Karel Kopp et al., *Typové byty a jejich obyvatelé: zkušenosti a názory obyvatel typových bytů na tyto byty v nových sídlištích*, Praha 1956.

¹² [Dušek?], Ve dvouletce postavíme 10.000 bytů, *Ostravský úderník* III, č. 27, 3. července 1947, s. 1. Za upozornění na tento článek děkuji Ditě Dvořákové. Podobných průzkumů v tehdejší Československu proběhlo patrně více. Dle sociologa průmyslu Jaroslava Šnobl se v roce 1946 zkoumaly názory zaměstnanců kladenských Spojených oceláren na bytovou výstavbu. Dotazování se podle něj zúčastnilo na deset tisíc respondentů a k výsledkům se přihlédlo při následné výstavbě Kladna. Srov. Jaroslav Šnobl, Příspěvek k problematice vývoje průmyslové sociologie a psychologie v Československu, *Sociologický časopis* IV, 1968, s. 400–407. Za upozornění na tento článek děkuji Evě Novotné. Ke kladenskému šetření se s velkou pravděpodobností vztahuje několikastránkový rozbor v knize Jiří Čepelák, *Dělnictvo hutních závodů. Sociografická studie*, [Praha] 1949. Podle tohoto sociologa z Československého ústavu práce jeden z hutnických závodů „žádal na dělnících, aby uvedli v dotazníku, v jakém domě by chtěli bydlet. Závod chtěl znáti názory dělníků, než začne plánovat stavbu domů. [...] Při tom byly rodinné domky s hospodářským příslušenstvím a soukromou zahradou z výběru vyloučeny.“ (s. 55) Výsledky výzkumu, jak je popisuje Čepelák, ovšem podobu sídliště Kladno-Rozděl, navrhovaného během dvouletého plánu, nijak zásadně neovlivnily: oproti preferované dvoupodlažní zástavbě nalezneme v projektech hlavně třípodlažní a čtyřpodlažní domy.

¹³ Stejně jako ostatní průzkumy ČÚVVM byl i tento proveden pouze v českých zemích. Reprezentativní skupinu tvořilo 1082 respondentů.

¹⁴ Dekret presidenta republiky ze dne 25. srpna 1945 o Hospodářské radě, 63/1945 Sb.

¹⁵ Za informaci děkuji Ditě Dvořákové.

¹⁶ Erich Kohn – Karel Storch – Miloslav Wimmer, Výrobní a technické prostředky, *Architektura ČSR* VIII, 1949, s. 12–47.

prostřednictvím svých institucí chtěl ověřit míru přijetí sociální politiky a veřejně tuto politiku legitimizovat.¹⁷

V dobovém tisku najdeme informace i o dalších konzultačních akcích, prováděných zpravidla pod záštitou průmyslových podniků. Výstavbě kolektivního domu v Litvínově, navrženého pro zaměstnance chemických Stalinových závodů architektvy Václavem Hliským a Evženem Linhartem, nepředcházelo přímé dotazování, ale konzultace se závodní radou.¹⁸ Podobně tomu nejspíše bylo i v případě národního podniku Moravia, významného výrobce domácích spotřebičů. Jak uvádějí architekti Karel Koželka a Antonín Kropáček, ještě než se rozhodlo o výstavbě jejich sídliště v Mariánském údolí u Olomouce, „zaměstnanci továrny zvolili v anketě volně stojící rodinný domek“.¹⁹ Průzkum v archivech Moravie a Morastavu, stavebního družstva zaměstnanců, nicméně existenci takovéto ankety nepotvrzuje. Víme jedině, že model domku a následný prototyp, realizovaný v lednu 1947, „byl přijat příznivě“²⁰ a to i přesto, že zprávy o rozpočtu či zařízení byly patrně velmi chudé²¹ a před zahájením výstavby „většina spolupracovníků ani nevěděla, jak houževnatě se na tomto úkolu pracuje“.²² V případě Morastavu se „všeobecný souhlas u členů družstva“ s velkou pravděpodobností neověřoval pomocí žádného plošného průzkumu, ale spíše na základě konzultací se závodní radou a představenstvem družstva.²³

Plošné ankety byly zpravidla rozděleny na část věnovanou stávající bytové situaci respondentů a oddíl zkoumající jejich přání. Hlavní část otázek se týkala preferovaných typů obytné výstavby. Nejinak než Britové²⁴ a Francouzi²⁵ se i většina českých respondentů vyjadřovala pro bydlení v rodinném domku – napříč průzkumy šlo o 60 až 80 procent dotazovaných. Dle výzkumu ČÚVVM podpora tohoto obytného typu jasně převládala nejen v celém vzorku populace, ale také v jednotlivých profesních a věkových skupinách. Repertoár argumentů, jimiž respondenti odůvodňovali svou preferenci, byl ve všech průzkumech podobný: pro rodinné domky hovořily majetkoprávní otázky a nejistota ohledně ekonomického vývoje, možnost práce na zahradě a také „*touha po určité izolaci*“.²⁶

¹⁷ Karel Kopp, *Jak si přejí bydlet naši pracující: výsledky a rozbor dotazníkové ankety*, Praha 1954.

¹⁸ E[mil] S[vozil] Hokeš, Podnikové kluby, *Sociální revue* XXI, 1946, s. 22–24. Dále viz: Hubert Guzik, Koldomy jako politikum, in: Idem (ed.) *Bydlet spolu: kolektivní domy v českých zemích a Evropě*, Praha, v tisku.

¹⁹ Karel Koželka – Antonín Kropáček, Sídlíště národního podniku Moravia, *Architektura ČSR* VII, 1948, s. 26.

²⁰ *Zápis o schůzi představenstva stav. a byt. družstva Morastav, strojopis*, [26. ledna 1947], Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Olomouc, fond SBD Moravia, k. 1.

²¹ K. O., *Uvítali bychom...*, *Moravia: podnikový časopis* III, 1947, č. 2, s. 6. Za zprostředkování článků z časopisu *Moravia* děkuji Tomáši Markovi.

²² vm, Bytové jednotky, *Moravia: podnikový časopis* III, 1947, č. 5, s. 2.

²³ *Zápis o schůzi představenstva stav. družstva Morastav, strojopis*, [3. května 1947], Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Olomouc, fond SBD Moravia, k. 1. V době, kdy bylo architektům uloženo vypracování zastavovacího plánu a návrhu rodinného domku, proběhla z iniciativy závodní rady celopodniková schůze, kde architekti „vysvětlili, jak hodlají sídliště vybudovat“. Dle architektů tento „vzájemný rozhovor byl opravdu podnětný“ a „pracující celek [si] všípil podrobnosti architektonické a technické, o kterých bylo hovořeno na společném poradě.“ Srov. Karel Koželka, Stavějí se byty pro dělníky, *Věci a lidé* I, 1947, s. 100–103.

²⁴ O tom rozsáhle Tatsuya Tsubaki, *Postwar reconstruction and the questions of popular housing provision, 1939–1951: the debates and implementation of policy, with particular reference to Coventry and Portsmouth*, disertační práce, University of Warwick, 1993. O výzkumech ve Skotsku srov. také: Jaromír Krejcar, Plánování nové výstavby poválečné Anglie, *Architektura ČSR* VI, 1947, s. 55–60.

²⁵ O francouzských průzkumech srov. Nicole C. Rudolph, *At home in postwar France: modern mass housing and the right to comfort*, New York – Oxford 2015. – Karel Hannauer, *Sociologia architektúry* I, Bratislava 1949, s. 78–82.

²⁶ VI[adimír] Čech – Ed[uard] Jukl, *Výzkum bytových poměrů plzeňského úřednictva: sociologický výzkum Škodových závodů národního podniku Praha. Říjen 1947*, s. 34, strojopis, Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter, fond Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni – GR Praha, k. 206, inv. č. 1097. Tam, kde skladba dotazníku znemožňovala volbu rodinného domu, se respondenti vyjadřovali jednoznačně pro nízkopodlažní, jednopatrovou činžovní zástavbu. Srov. Čepelák (pozn. 12), s. 56.

Technologické výdobytky hromadného bydlení, například ústřední topení, ani kratší dojezdovou vzdálenost mezi bydlištěm a pracovištěm nevnímali dotazovaní jako faktory natolik významné, aby dokázaly jejich postoj zvrátit. Výsledky anket odhalovaly silnou setrvačnost názorů na bydlení, což se projevovalo například relativně vysokou podporou pro nájemní domy u stávajících obyvatel domů tohoto typu. Nicméně i mezi těmi, kdo v činžovních domech bydleli dlouhodobě, jen necelá třetina dávala přednost tomuto typu bydlení. Škodoväcké šetření ukázalo zároveň poptávku po svobodárnách, a to zejména u mladých nesezdaných úředníků. Kromě typologie hromadné bytové výstavby najdeme ve dvouletkových průzkumech veřejného mínění témata, která se pak ocitnou v samotném jádru debat o hromadné bytové výstavbě konce padesátých let. V Plzni se respondenti vyjadřovali k tomu, jestli se mají nové obytné soubory stavět v širším centru či (preferovaně) na předměstí. Tazatele také zajímalo, jaká je únosná hladina nákladů na bydlení u jednotlivých profesí a příjmových skupin. Kritiku u respondentů zlínského průzkumu sklídila nedostavěnost celého sídliště – neduh, který se v socialistickém Československu stane bytostnou součástí výstavby a často i mantinelem pro režimem přípustnou kritiku státní bytové politiky.²⁷

Všechny výše uvedené problémy najdeme v dobových západoevropských a skandinávských šetřeních. Oproti svým zahraničním kolegům opomíjeli čeští tazatelé snad jen jednu klíčovou otázku spojenou s hromadnou bytovou výstavbou: a sice jak a zda vůbec mohou plánovaná sídliště podněcovat sousedské interakce a jestli dokážou přispět ke vzniku soudržné komunity obyvatel. Před rokem 1948 tak zůstávala otázka sociálních vazeb v nových obytných celcích vesměs ve sféře deklarací a hypotéz, jež Jiří Štursa v kontextu vzorových sídlišť v Ostravě a Mostě formuloval takto:

„Požadavkem jest (...) vytvořiti organismus plně soběstačný, který by pocitem plného životního zakotvení a sounáležitosti všech obyvatelů sídliště přispěl podstatnou měrou k vytvoření plného socialistického života.“ Snad jen neortodoxně marxističtí architekti Karel Honzík a Ladislav Žák tehdy Štursovi intuitivně oponovali – *„sít' prodejen a živností stanovená podle směrných čísel Osídlovacího úřadu, které jsou sestaveny podle zásady optimální úživnosti každého podniku“*,²⁸ podle nich nestačily k vytvoření sociálně soudržného celku. Ani tito advokáti dobrovolného sebeomezení – neboli jak si sami říkali necessisté – ovšem neměli pro podporu svých hypotéz žádná sociologická data. Zájem o sídliště, obytný okrsek či *mikrorajon* jakožto generátor sociálních vazeb se objeví mezi sociology z VÚVA až na přelomu padesátých a šedesátých let.²⁹

Stav a přání v oblasti bydlení se zjišťovaly pomocí dotazníků, vyplňovaných zpravidla za účasti tazatele. Anketér zahrnoval vyjádření respondenta pod jednu z předepsaných odpovědí a v případě otevřených otázek ji zaznamenával v celku. Stejný postup se uplatňoval i v zahraničí v době války, například v průzkumu britské společnosti Mass-Observation,³⁰ anketách švédského Hemmens Forskningsinstitut, norském dotazování provedeném levicovým architektem Carstenem Boysenem či dánském šetření obyvatel nových rezidenčních čtvrtí Kodaně, spoluiniciovaném spolkem Akademisk

²⁷ K veřejné kritice sídlišť srov.: Rostislav Švácha, Amatérská interpretace architektury: solitéry a sídliště v českém denním tisku, 1868–1989, *Architektúra & urbanizmus* XLIX, 2015, č. 1–2, s. 7–25.

²⁸ Jiří Štursa, Sociálně organizační předpoklady plánování vzorného sídliště v Ostravě a Mostě, *Architektura ČSR* VII, 1948, s. 207–209.

²⁹ Zadražilová (pozn. 2).

³⁰ Č[eněk] Adamec, Výzkum bydlení, *Veřejné mínění* I, 1946–1947, č. 10, s. 4–6.

Arkitektforening. Podle levicového dánsko-norského funkcionalisty Edvarda Heiberga obecně „*nebylo žádoucí, aby obyvatelé vyplňovali formuláře sami, ale tazatelé navštívili všechny obyvatele a dotazovali se rodin ústně*“.³¹ ČÚVVM ve své metodice naopak doporučoval dotazování individuální, jelikož bezprostřední přítomnost ostatních členů rodiny mohla vést ke značnému zkreslení odpovědí. Přímé šetření mezi obyvateli a správci bloků na zlínských Obecinách bylo z procesního hlediska pozoruhodné tím, že probíhalo „*soustavně (...) v zimním i letním období*“.³² Podobně jako v případě ostatních československých průzkumů mínění zaměstnanců zestátněných průmyslových podniků té doby nešlo ovšem o dotazování anonymní, což opět mohlo vést ke zkreslení výsledků.

Zatímco otázky v průzkumech zaměstnanců Škodových závodů a Ostravskokarvinských dolů formuloval investor-průmyslový podnik patrně bez účasti architektů, u celostátního výzkumu ČÚVVM se lze domnívat, že hlas architektů zde byl aspoň zprostředkován Hospodářskou radou vlády. Anketa ČÚVVM je zajímavá i skladbou otázek. Zatímco ty z počátku dotazníku respondenti zodpovídali pouze na základě svých dosavadních zkušeností a vědomostí, na konci ankety se opakovaně objevila otázka na preferovaný typ obytné zástavby, k níž respondenti obdrželi instruktivní návod popisující výhody rodinného domku a nájemného domu.³³ Tento postup přitom nebyl v Evropě vzácný: použil se mj. v celostátním šetření iniciovaném Fondation française pour l'étude des problèmes humains a francouzským Ministerstvem zdravotnictví. Francouzská anketa, provedená v září 1945 ve spolupráci s architekty, obsahovala mj. čtyři otázky na dispozici bytu a technicko-architektonické detaily doprovázené předtištěnou ilustrací ukazující dvě až šest variantních řešení daného problému. Uzavřené otázky, které architekti či investoři doplňovali o názorné ilustrace a popisy, odhalují celou složitost nelehkého vztahu poválečných bytových politik a sociálních procesů. Příliš velký podíl architektů – nebo institucionálních stavebníků svázaných investičními možnostmi a podmínkami státní podpory – na formulování a vyhodnocení anket mohl totiž, jak v roce 1939 varoval jeden z vůdčích plánovačů poválečné obnovy Třetí říše, odchovanec Bauhausu a bývalý asistent Waltra Gropia, architekt Ernst Neufert, vést ke specifické „*pozorovatelově cílevědomosti*“ – problému, jemuž se budeme věnovat v další části textu.³⁴

Jak upozornil historik architektury Alan Lipman, „*zatímco ta základní data používaná architekty – tedy ta týkající se navrhování konstrukcí a vnitřku budov – obvykle vycházejí z technicky nebo vědecky založených (racionálních) znalostí, tak obdobně klíčový další soubor kritérií návrhu – ten*

³¹ Edvard Heiberg, Sociological housing research, *International Federation for Housing and Town Planning: News sheet IX*, June 1948, s. 7–9. Heiberg byl bývalým profesorem Bauhausu a během války spolupracovníkem Uno Åhréna.

³² Miroslav Drofa, Jiří Voženílek, Rozbor bydlení v prvních typech ZLP ve Zlíně, *Architektura ČSR VII*, 1948, s. 228–229. Zůstává otázkou, do jaké míry mohly metodologii tohoto výzkumu a jeho následného statistického vyhodnocení ovlivnit zkušenosti personálního oddělení firmy Baťa, která díky válečnému angažmá sociologa Otakara Machotky patřila k československým průkopníkům podnikové sociologie. Srov. Zdeněk R. Nešpor, Baťov 1940 – první český empiricky podložený výzkum v oblasti sociologie práce, *Sociologický časopis LI*, 2015, s. 279–297.

³³ „*Rodinný domek: Měl byste možnost jej získat do svého vlastnictví. Děti by měly dostatek čerstvého vzduchu a pohybu v oplocené zahradě. Měl byste možnost chovat drobné zvířectvo a pěstovat ovoce a zeleninu. Byla by možnost zvětšit byt přístavbou a zdokonalovat jeho vybavení. Činžovní dům: Měl byste blíže do práce. Měl byste více příležitostí k zábavě (biograf, divadlo a podobně). V domě by byla stroji vybavená prádelna. V bytě by byl plyn.*“ Československý ústav pro výzkum veřejného mínění, *Výzkum bydlení - 6/1948 srpen*, Národní úložiště šedé literatury, <http://www.nusl.cz/ntk/nusl-71148>, vyhledáno 05.03.2018. Není bez zajímavosti, že odpovědi na otázku s citovaným návodem byly v podstatě stejné, jako na obdobnou otázku bez návodu z počátku dotazníku: v obou případech se přibližně 80 procent respondentů vyslovilo pro rodinný domek. Podobné návodné popisy obsahovalo šetření provedené mezi dělníky Spojených oceláren v Kladně. Srov. Čepelák (pozn. 12), s. 55–56.

³⁴ Ernst Neufert, *Der Mieter hat das Wort*, Berlin 1942, s. 30.

týkající se uživatelů či pravděpodobných uživatelů budov – se vyznačuje nejistotou".³⁵ Tentýž problém reflektoval Edvard Heiberg, který ve svém přehledu skandinávských průzkumů uvedl, že „*existuje určitá nejistota, pokud jde o nejlepší následováníhodnou metodu. Švédové raději kladou přesné otázky, které vyžadují odpověď ,ano' nebo ,ne'. Norové a Dánové dávají větší váhu kvalitativním poznámkám a zastávají názor, že pouhá odpověď ,ano' nebo ,ne' nemusí zachytit plný názor na daný problém. V norském průzkumu to vedlo k dlouhým ,vyprávěním', která doplňovala každý soubor dat, což bylo zvláště zajímavé pro psychologa. Zvláštní váhu Norové přikládali lidskému pozadí dotazovaných a důvodům, z nichž pramenily jejich názory*".³⁶ Tato úvaha odhaluje problém, jemuž funkcionalisté čelili tváří v tvář průzkumům veřejného mínění, zejména těm založeným na otevřených otázkách – problém jejich praktické použitelnosti. Kvantifikování kvalitativních dat se stávalo výzvou nejen pro statistiky, ale také pro architekty. Ti druzí za přímo naléhavou potřebu považovali takové grafické zpracování, kde by operativní diagram znázorňoval převládající tendence v často „*bipolárních*" výsledcích anket. Podle architekta Karla Hannauera, který téma průzkumů veřejného mínění rozebíral ve svém kurzu sociologie na Slovenské technické univerzitě v Bratislavě, měl diagram být „*pre technikov (...) názornejším symbolom ako hovorené, alebo čítané slovo*", a jako „*grafický znak vyskytujúcich sa súvislostí*" se mu jevil jako přirozený mezistupeň mezi průzkumem veřejného mínění a architektonickým půdorysem.³⁷ I přes silnou tradici meziválečného funkcionalismu, kdy sociologická a demografická data plánovači převáděli do obrazové statistiky, grafů či piktogramů,³⁸ se v krátkém období 1945–1948 česká architektura k podobným řešením nedopracovala. Překvapí to zejména v kontextu jakéhosi mutualismu dobového českého regionálního plánování a kartografie.³⁹

Vědomosti a mínění

Architekti a experti na veřejné mínění si uvědomovali, že postoje jsou výslednicí kompetencí a informovanosti respondentů. Lék proti domnělému odmítnutí moderní architektury shledávali čeští funkcionalisté – stejně jako jejich západoevropští a středoevropští kolegové – v popularizaci a vzdělávání. Jeden z nejhouževnatějších zastánců prefabrikace, architekt Karel Storch, kupříkladu upozorňoval, že „*je jisto, že funkční plán [bytové výstavby] pro některé až dosud sociálně a hospodářsky utlačené vrstvy obyvatelstva znamená změnu a zásah do vžitých forem a zvyklostí bydlení. Ale je také jisto, že ke kultuře bydlení musíme lidi vychovat i tehdy ještě, když jsou dány sociální, hospodářské a politické předpoklady pro ni*".⁴⁰

³⁵ Alan Lipman, Professional ideology: the architectural notion of 'user requirements', *Journal of Architectural Research*, Vol. 5, No. 2, August 1976, s. 12–27.

³⁶ Heiberg (pozn. 31).

³⁷ Hannauer (pozn. 25), s. 75.

³⁸ Kromě už mnohokrát analyzovaného použití obrazové statistiky architektky pražské Levé fronty a brněnským architektem Jiřím Krohou by si v tomto kontextu přinejmenším stejnou pozornost zasloužily aktivity Ústavu pro stavbu měst Masarykovy akademie práce.

³⁹ O analogickém vztahu v západní Evropě: Kenny Cupers, Mapping and making community in the postwar European city, *Journal of Urban History* 2016, Vol 42, s. 1009–1028.

⁴⁰ Karel Storch, Mezinárodní shoda na bytovém standardu, *Architektura ČSR* VI, 1947, s. 140–142.

Zatímco samotné téma průzkumů veřejného mínění nehraje v dobovém odborném tisku nijak zásadní roli, vzdělávání a výchově „našich pracujících“ se věnují mnohé příspěvky. Kromě výstav či novin doporučovali architekti využít k tomuto účelu nově zřizovaných veřejných institucí, zejména osvětových rad, které měly pečovat o kulturní a státně-politickou výchovu.⁴¹ Šéfredaktor *Architektury ČSR* zdůrazňoval, že „lidově demokratická struktura našeho státu dává daleko větší možnosti lidu zasahovat do plánování, výstavby státu i otázek architektonických“ a po vzoru Francie požadoval, aby všechny denní listy měly své odborné referenty pro otázky architektury, urbanismu a plánování.⁴² Ivan Šula, který v Československu neúnavně popularizoval skandinávskou architekturu, připomínal, že výchovná činnost musí zahrnout také státní úředníky, tak, aby práce architektů „nebyla bržděná neznalostí neodborných kruhů“.⁴³ Pro mnohé představovala vzor vzdělávání Velká Británie. I tam měl ovšem být úspěch architektů „teprve zaručen porozuměním a spoluprací všech vrstev národa, namnoze velmi konzervativních, které je potřeba pro nové myšlenky získávat“.⁴⁴ Někteří odborníci na lidovychovu přitom upozorňovali na to, že průzkumy veřejného mínění mohly sloužit snad především k „ověření úspěchů výchovné práce“ a napomocet ve vytyčení jejích dalších priorit.⁴⁵ Podobně dle plzeňských sociologů Edvarda Jukla a Vladimíra Čecha neodhaloval sociologický průzkum jen směr, jímž se ubírala přání zaměstnanecké základny Škodovky, ale rozkrýval pole pro výchovnou činnost, pro „propagaci takového způsobu bydlení, který odpovídá moderním požadavkům hygienickým, sociálním a hospodářským“.⁴⁶

Až do přelomu padesátých a šedesátých let, do doby tzv. celostátní diskuse o bydlení, si čeští architekti žádnou masivní propagačně-osvětovou akci vylobbovat nedokázali. Kromě informačních aktivit Osídlovacího úřadu,⁴⁷ několika výstav v pražském Uměleckoprůmyslovém muzeu či víceméně ojedinělých exteriérových expozic, které zároveň sloužily k testování nových konstrukcí,⁴⁸ třímaly během dvouletky otěže informování a pěstování bytové kultury širokých mas hlavně podnikové časopisy. S články o chystané obytné výstavbě přispívali architekti do baťovského *Tepu nového Zlína*, litvínovské *Výstavby* či do *Hutníka*, podnikových novin Baňské a hutní společnosti.⁴⁹ Zejména v Litvínově a Zlíně se ona informačně-vzdělávací kampaň jevila jako nutnost už vzhledem k tomu, že výstavbě obou českých kolektivních domů nepředcházely sociologické analýzy, což bylo – aspoň v případě Litvínova – investorům a autorům z mnoha stran vytýkáno. V článku publikovaném v časopise *Veřejné mínění* to komentovali plzeňští sociologové Čech a Jukl: „S takovým nazíráním svých zaměstnanců musí národní podnik při plánování bytové péče počítat a musí vynaložit všechny prostředky propagační a výchovné k tomu, aby seznámil své pracovníky se všemi výhodami

⁴¹ Srov. Dekret prezidenta republiky č. 130/1945 Sb.

⁴² Oldřich Starý, *Noviny a architektura, Architektura ČSR VII*, 1948, s. 38. Na okraj lze zmínit, že se celostátní deníky věnovaly otázkám architektury v té době skutečně spíše příležitostně. Stejně tak četnost publicistických či popularizačních příspěvků od architektů, původně vysoká v roce 1945, kolem roku 1947 výrazně poklesla. Jednu z pozoruhodných výjimek tvoří pravidelná architektonická rubrika v týdeníku Československé strany sociálně-demokratické *Cíl*, do níž přispíval především Josef Hrubý.

⁴³ Ivan Šula, *Ze skandinávské cesty, Architektura ČSR VI*, 1947, s. 308–309.

⁴⁴ Krejcar (pozn. 24).

⁴⁵ Petr Konečný, *Výchova občanů a výzkum veřejného mínění, Veřejné mínění I*, 1946–1947, č. 11–12, s. 2–3.

⁴⁶ Čech – Jukl (pozn. 26), s. 30.

⁴⁷ Karel Janů – Erik Kafka – Julius Strnad, *Stavíme byty*, Praha 1947.

⁴⁸ *Pokusná kolonie rodinných domků v Nové Pace*, Nová Paka 1947.

⁴⁹ K významu podnikových časopisů srov. také: Rostislav Švácha, *Sídlště socialistického realismu*, in: Lucie Skřivánková et al., *Paneláci 2: historie sídlíšť v českých zemích 1945–1989*, Praha 2017, s. 62–77.

*pokrokového moderního bydlení. Vzhledem k nezájmu širších vrstev o ty druhy bydlení, které právě neodpovídají vzorům a ideálům, přeneseným z minulosti a dodnes se udržujícím, bude jistě zajímavý výsledek pokusu Stalinových závodů se stavbou kolektivního domu.*⁵⁰

Architekti v poválečném Československu a ostatních demokratických zemích se ve svém důrazu na vzdělávání a výchovu příštích uživatelů hromadné obytné výstavby nápadně shodovali s formulacemi Ernsta Neuferta, který výzkumy veřejného mínění vnímal mj. jako podklad k tomu, aby „*stát a strana*“ usměrnily svůj „*pozitivní vliv*“ a aby se „*masivní výchova*“ prováděla „*ve školách na dětech, v organizaci [Nationalsozialistische] Frauenschaft na matkách a ve vzdělávacích firemních kurzech na otcích*“.⁵¹ Nikoliv náhodou to byly právě funkcionářky nacistické ženské organizace Deutsches Frauenwerk, kdo si vzal na starost distribuci více než šesti tisíc dotazníků, s jejichž pomocí Neufert v roce 1939 zkoumal bytové preference Berlíňanů. V demokratickém systému poválečného Československa podobnou, ale zatím stále nedostatečně probádanou roli sehrál Výzkumný ústav pro domácí hospodaření při Ústředí československých hospodyň, v němž působily mj. architektky Božena Krchová a Vlasta Štursová. Z pověření Státního úřadu pro plánování zahájila tato organizace počátkem padesátých let rozsáhlé dotazníkové šetření, na němž se podílely také Ústav lidské práce, Výzkumný ústav zemědělský a Stavoprojekt. Do jaké míry se tento výzkum omezoval jen na „*zjištění pracovních postupů, jichž se dnes používá*“, zejména s ohledem na zařízení kuchyně, a do jaké míry zohledňoval subjektivní názory či lokální zvyklosti v oblasti bydlení, není jasné.⁵² I přesto jsou pro historiky architektury mimořádně pozoruhodné edukační aktivity časopisu *Naše domácnost*, vydávaného Ústředím československých hospodyň, jenž vycházel od roku 1945 jako pokračování předválečné *Ženy a domova*.⁵³

Architekti a masy

Teoretik architektury Karel Teige v roce 1932 prohlásil, že „*je více než pravděpodobno, že si lidé vynutí, aby o věcech bytových rozhodovali v první řadě sociologové a potom teprve architekti*“.⁵⁴ Ve funkcionalistické rovnici, kde architektura měla být výsledkem kalkulace lidských potřeb a technologických možností, to měl být dle Teigeho především (marxistický) sociolog, kdo lidské potřeby odhalí, kvantifikuje a převede do podoby, které by bylo možné využít v procesu architektonického navrhování. Ve stejné době začali někteří čeští architekti vnímat dotazování či pozorování toho, jak si uživatelé přizpůsobují své obytné prostředí, jako nástroj pro aspoň příležitostně kritické testování funkcionalismu. Karel Honzík na sklonku dvacátých let volal po bedlivém sledování toho, jaké „*forte*“

⁵⁰ V[ladimír] Čech – E[uard] Jukl, Výzkum bydlení úřednictva, *Veřejné mínění* II, 1947–1948, č. 3, s. 6–8. Pro ilustraci lze uvést, že kolektivní dům s rodinnými byty, ústřední kuchyní, jídelnou, prádelnou, klubovny a místnostmi pro zájmové kroužky se netěšil přízni ani mezi zaměstnanci Škodovky, ale ani Spojených oceláren v Kladně, kde se pouze něco přes 11 procent dotazovaných příslušníků hutnických profesí vyslovilo pro tento typ bydlení. Srov. Čepelák (pozn. 12), s. 56.

⁵¹ Neufert (pozn. 34), s. 29, 30.

⁵² Státní úřad plánovací. Odd. I A/1 - výzkum. Výzkum práce v domácnosti, *Návrh na provedení průzkumu a výzkumu pracovní skupiny pro udržování čistoty bytu*, strojopis, [1952], unpagin, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, fond Masarykova akademie práce, sign. IX., k. 318, inv. č. 969.

⁵³ Marie Láníková – Adéla Souralová, Domácí je politické? Hospodyňství v poválečném Československu perspektivou Ústředí československých hospodyň a národněsocialistických poslankyň, *Gender, rovné příležitosti, výzkum* XVII, č. 2, s. 29–41.

⁵⁴ Karel Teige, *Nejmenší byt*, Praha 1932, s. 305.

obyvatelé používají, když se řešení nabídnutá architektem ukazují být nefunkčními.⁵⁵ Tentýž autor se spolu se svým kolegou Josefem Havlíčkem v souvislosti s malobytovou soutěží pražské obce (1930) neúspěšně snažil z žádostí o byty v obecních domech vyčíst, jaký je majetkový status a zájmy dělnických rodin plánovaného sídliště a do jaké míry by dělníci přijali kolektivní bydlení.⁵⁶ Je přitom příznačné, že čeští funkcionalisté – členové pražské Levé fronty či brněnský architekt Jiří Kroha – se do podobných sociologických analýz pouštěli na vlastní pěst. Zatím nemáme doklady o tom, že by architektonická levice znala a během navrhování používala klíčové výzkumy dobové (umírněně levicové) české sociologie. Kniha Otakara Machotky *Sociálně potřebné rodiny v hlavním městě Praze*,⁵⁷ Marie Nečasové *Školní prospěch a sociální poměry dítěte*,⁵⁸ či publikaci *Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung*, jež vyšla v redakci Zdeňka Ullricha,⁵⁹ by jim přitom mohly napovědět, jak si skutečně přejí bydlet „naši pracující“.

Ve čtyřicátých letech v Evropě a po roce 1945 i v Československu se začala tato situace pomalu měnit. *P ř á n í „absentujícího patrona”*⁶⁰ či „uživatele”⁶¹ začala být podrobována zkoumání a pomocí vícestupňové analýzy, jakési filtrace, je sociologové a architekti přetvářeli v *p o t ř e b y*, které by měly být zohledněny při projektování.⁶² Na to, že *doxa* může pomoci odhalit podstatu *epistémé* a měla by být zohledněna v expertních procesech utváření sociálního státu, upozorňovali tehdy zakladatelé oboru průzkumů veřejného mínění. „*Chceme zjišťovat názory prostého člověka a dopřátí mu, aby i jeho slovo bylo slyšeno; chceme poznávat hlubinu lidové moudrosti, z níž čerpali již slavní čeští králové, chodíce v přestrojení mezi své poddané,*” psal přednosta odboru ministerstva informací Josef Kopta v úvodníku prvního čísla časopisu *Veřejné mínění*.⁶³ Historik architektury Rostislav Švácha v nedávné knize věnované československým sídlištím *in margine* výkladu poukázal, že výrazné utlumení svobodného trhu po roce 1945 a jeho faktický zánik po roce 1948 znamenaly, že se českoslovenští architekti poprvé v tak velkém měřítku ocitli v konfrontaci nikoliv s „konkrétním klientem, nýbrž s anonymní masou”.⁶⁴ Že si potlačení tržních mechanismů v architektuře vyžadovalo jiný typ komunikace s budoucími uživateli, se přitom zdá být celoevropským jevem vyskytujícím se bez ohledu na politický systém. I v nacistickém Německu si architekti uvědomovali, že chystaný masivní program poválečné výstavby nepůjde realizovat bez silných zásahů státu.⁶⁵ S vědomím těchto souvislostí provedl Ernst Neufert šetření bytových přání Berlíňanů. Stav, kdy konečný obyvatel nevstupoval do žádného přímého dialogu s architektem, lze nicméně vypozařovat i dříve. Rostislav Švácha připomněl, že onen proces započal už ve druhé polovině třicátých let spolu s programy

⁵⁵ Karel Honzík, *Moderní byt*, Praha 1929, s. 12.

⁵⁶ Žádosti o byty..., *Národní listy* LXX, č. 156, 7. 6. 1930, 2. vyd., s. 4.

⁵⁷ Otakar Machotka, *Sociálně potřebné rodiny v hlavním městě Praze*, Praha 1936.

⁵⁸ Marie Nečasová, *Školní prospěch a sociální poměry dítěte*, Praha 1929.

⁵⁹ Zdeněk Ullrich et al., *Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung*, Prag 1938. Ke vztahu architektury a sociologie za první republiky srov. aspoň: Guzik (pozn. 18).

⁶⁰ Paul-Alan Johnson, *The theory of architecture: concepts, themes & practices*, New York 1994, s. 130–133. Johnsonův pojem, původně převzatý z knihy historika architektury Paula Frankla *Die Entwicklungsphasen der neueren Baukunst* z roku 1914, nedávno použil Rostislav Švácha (pozn. 49).

⁶¹ Adrian Forty, User, in: idem, *Words and buildings: a vocabulary of modern architecture*, London 2000, s. 312–315.

⁶² K popisu tohoto mechanismu srov.: David Kuchenbuch, *Geordnete Gemeinschaft, Architekten als Sozialingenieure: Deutschland und Schweden im 20. Jahrhundert*, Bielefeld 2010.

⁶³ Josef Kopta, Fašismus nařizuje – demokracie se ptá, *Veřejné mínění* I, 1946–1947, č. 1, s. 3.

⁶⁴ Švácha (pozn. 49).

⁶⁵ Reinhard Wolf, *Sozial verwaltetes Wohnen: Empirische Fallstudie einer Grosswohnanlage*, Frankfurt – New York 2000, s. 80.

malobytové výstavby, iniciovanými pražským a brněnským magistrátem. Alan Lipman poukázal na období kolem první světové války, kdy zejména následkem populačního boomu začal ve Velké Británii tradiční vztah architekta a klienta ustupovat vyjednávání mezi architekty a příslušnými státními či samosprávnými organizacemi zodpovědnými za bytovou politiku. Právě tehdy „*architekti a ti, pro které navrhovali, začali tvořit oddělené entity hned ve dvou rovinách: společensky a administrativně už nebyli v úzkém kontaktu s masami uživatelů a obyvatel budov*“.⁶⁶

Lipmanem zdůrazněná sociální distance mezi architekty a uživateli hromadné bytové výstavby hrála v rovnostářském prostředí Československa pravděpodobně menší roli než ve Velké Británii – Československo bylo už před druhou světovou válkou charakteristické „*téměř jednotlou vrstvou městských dělníků a zřízců, nižších a středních úředníků, (...) kteří ani mentalitou se od sebe příliš neliší, jsou orientováni podle jednotné masové kultury dneška*“.⁶⁷ Když v roce 1949 časopis *Architektura ČSR* přinesl rozsáhlou zprávu o zřízení Stavoprojektu, redakce přesto ilustrovala tento materiál čtveřicí satirických ilustrací ukazujících architekty a jejich ikonická díla. Najdeme mezi nimi také Le Corbusiera a jeho vilu Savoye – která zde připomíná jakýsi výstřední klavír. Falešně chápaná tvůrčí individualita zde tak byla ztotožněná s přáním individuálního stavebníka, jehož vkus a sociální příslušnost odpovídaly té architektově. V doprovodném komentáři architekt Otakar Nový vyvracel plané „*obavy ze ztrát kulturního poslání architektů, obavy z deklasování architektů*“, a ujišťoval, že kolektivizace navrhování pod egidou Stavoprojektu pomůže překlenout sociální distanci mezi tvůrci a uživateli, podníti „*diskusi s budovateli, s naším lidem, který se osvobodil politicky*“.⁶⁸ Na podobné odcizení architektů potřebám dělníků, neschopnost odhadnout způsoby obývání bytů příjmovými skupinami „*našich pracujících*“, poukazovali ve čtyřicátých letech i další architekti, kteří se věnovali průzkumům veřejného mínění. „*Zvláště pokud jde o velké bytové projekty*“ – upozorňoval Ernst Neufert – „*je životní úroveň architekta-plánovače naprosto odlišná od dělníků a drobných zaměstnanců, kteří následně obývají tyto byty, a to s mnohem nižšími příjmy*“.⁶⁹ Poznání „*neznámých zvyků a způsobů využití staveb*“ jiné sociální skupiny se tedy stalo skutečným cílem funkcionalistů.⁷⁰

Výstřednost kresby vily Savoye měla čtenáře *Architektury ČSR* upozornit, že v Československu skončila éra nějakého nezávazného experimentování a individuálních uměleckých ambicí – těch ambicí, kterým se podle architekta Jiřího Krohy nedokázala vyhnout ani architektonická levice.⁷¹ K podobnému závěru ohledně objektivizace navrhování dospěl i Krohův kolega Jaromír Krejcar, který z první ruky pozoroval rozmach architektonicko-sociologického výzkumnictví ve Velké Británii. Vedle materiálových, typizačních a prefabrikačních experimentů to měly být právě výzkumy veřejného mínění, co zajistí, že „*architektova práce přechází tu z neurčitých pojmů výtvarné intuice k východisku*

⁶⁶ Alan Lipman, The architectural belief system and social behaviour, *The British Journal of Sociology*, Vol. 20, No. 2, June 1969, s. 190–204. Tuto časovou hranici lze posouvat hluboko k době Velké francouzské revoluce. Srov.: David Vanderburgh, Typification and the building of society: „The absent patron“, in: Karen A. Franck – Linda H. Schneekloth, *Ordering space: types in architecture and design*, New York etc. 1994, s. 315–330.

⁶⁷ Zdeněk Ullrich, Sociální struktura dneška, in: Antonín Boháč et al., *Populační, hospodářský, ideový, politický dnešek*, Praha 1937, s. 30–46.

⁶⁸ Otakar Nový, Nová organizace projekční práce, *Architektura ČSR VIII*, 1949, s. 53–56.

⁶⁹ Neufert (pozn. 34), s. 7

⁷⁰ Lipman (pozn. 35).

⁷¹ Jiří Kroha, Manifestační projev, *Architektura ČSR V*, 1945–1946, s. 22–24.

mnohem určitějšímu – k vědeckým poznatkům, aniž by se obával o ztrátu estetických hodnot, které naopak objevuje v jejich skutečně moderní formě – jak vyplývá ze souhrnu technického využití všech možností dnešní hromadné průmyslové výroby ve stavitelství a jejího velkého dosahu sociálního".⁷² Zahnutí statistických potřeb „našich pracujících“ do pracovního postupu při navrhování se v tomto kontextu jeví jako pokus o novou definici architektury jakožto vědního oboru, který by stavěl na kolektivně vypracovaných a objektivizovaných poznacích. Individuální vyjednávání s konkrétním stavebníkem, přímé poznávání jeho přání a představ, a stejně tak individuální hledání optimálních typologických či konstrukčních řešení se některým architektům začalo jevit přímo jako tříštění energie v době naléhavých společenských výzev. Jiří Štursa dával mezi tyto dvě cesty objektivizace práce architekta rovnítko, a to když komentoval funkční plány bytů, vypracované v roce 1947 kolektivem Bloku architektonických pokrokových spolků: „Kolektivní práce vyloučila mnohé subjektivnosti individuálního náhledu v mnohých otázkách a umožnila dobrati se poměrně objektivního názoru i tam, kde posavad chybí podrobný sociologický průzkum bytové potřeby a všech stránek bydlení a bytového stavebnictví, jak je bude moci zajistiti toliko výzkumnictví, které teprve zakládáme.“⁷³ Jak shrnul historik architektury Adrian Forty, výzkumy veřejného mínění se po válce začaly jevit jako záruka vzniku „skutečně, moderní architektury, osvobozené od závislosti na konvenčních architektonických programech nebo formulích“.⁷⁴ Příznačné přitom je, že jelikož funkcionalisté chápali architekturu jako výsledek sledu odůvodněných, logických a kvantifikovatelných požadavků, neptali se veřejnosti na esteticko-uměleckou složku architektonického díla či obecně na estetické preference dělnické třídy.⁷⁵

O tom, že čtení statistik mapujících názory na podlažnost budov či preferovaný typ bydlení nebylo „čistou“ expertní prací, ale zůstávalo pod vlivem politického světonázoru, se v českých debatách – na rozdíl od těch britských – nikde nedočteme.⁷⁶ Neznamená to ovšem, že by dotazování „našich pracujících“ architekti vnímali ryze apoliticky. V anketách spatřovali funkcionalisté zdroj demokratické legitimacy své práce, prvek, který architektonické navrhování situoval do samotného centra nové lidovlády. Snad nejpregnantněji to formuloval Jaromír Krejcar: „nechatí plánování na starosti jen úřadům je dvoření se vládě byrokracie a zde je snaha zabrániti, aby průměrný občan měl pocit, že plánovací činnost je něco nad jeho vědomosti.“⁷⁷ Široké konzultace s „průměrným občanem“ byly přitom v Británii a Skandinávii vnímány jako krok, který demokratické plánování odlišoval od „bezohledného a sledujícího jediný cíl plánování totalitních států“.⁷⁸ Tamní architekti se zapojením dotazování do své pracovní metody hlásili nejen k výstavbě *welfare state*, ale také k novému společenskému upořádání, v němž by hlas všech skupin obyvatel měl – aspoň v deklarativní rovině – být vyslyšen a respektován.⁷⁹ Ostatně i průkopníci českých výzkumů veřejného mínění si pro svůj

⁷² Krejcar (pozn. 24).

⁷³ Jiří Štursa, Funkční plány bytové výstavby ve dvouletce, *Architektura ČSR VI*, 1947, s. 144–146. – Ke kolektivnímu obratu v poválečném navrhování srov.: Rostislav Švácha, Podhoubí industrializace: kolektivní projektování a potlačení subjektu, in: Skřivánková et al. (pozn. 49), s. 50–54.

⁷⁴ Forty (pozn. 61).

⁷⁵ Lipman (pozn. 66).

⁷⁶ John Madge, *The rehousing of Britain*, London 1945, s. 40.

⁷⁷ Krejcar (pozn. 24).

⁷⁸ Tsubakí (pozn. 24), s. 235.

⁷⁹ Kuchenbuch (pozn. 10).

časopis zvolili motto „*Fašismus nařizuje – demokracie se ptá*“. Je v tomto kontextu paradoxem, že výzkumy Ernsta Neuferta, jejichž výbornou znalost u svých bratislavských studentů předpokládá architekt Karel Hannauer,⁸⁰ vznikly v podmínkách totalitního státu na prahu druhé světové války.

Bylo by mylné se domnívat, že ve výměně názorů mezi „*našimi pracujícími*“ a architektky měl hlas obou těchto skupin demokraticky stejnou váhu. Architekti, kteří se po válce pustili do výstavby nových obytných souborů, vyjednávali s konečnými obyvateli přímo snad jen tehdy, když pracovali pro menší stavební družstva. V řadě ostatních případů stál mezi budoucím anonymním uživatelem a architektem ještě zprostředkovatel-stavebník. A byl to právě on, kdo často inicioval a usměřňoval výměnu názorů. Na rozdíl od Velké Británie, kde stát už během druhé světové války začal zkoumat názory budoucích obyvatel skrze speciální instituce,⁸¹ anebo Francie, kde se v průběhu padesátých let sociologický výzkum stal integrální součástí modernizační politiky státu,⁸² v Československu na sebe tento úkol zpočátku vzaly znárodněné průmyslové podniky. V situaci, kdy „*projevuje se snaha vytvářet – zejména v menších městech – ze závodů středisko nejen hospodářské, ale i kulturní a společenské*“, začaly některé firmy shromažďovat „*objektivní údaje o podnikovém i mimopodnikovém prostředí*“ s cílem přetvářet sociální, hospodářské a kulturní poměry zaměstnanců. Kromě statistických analýz údajů z osobních kartoték zde byl nezanedbatelným nástrojem také přímý „*výzkum postojů*“ zaměstnanecké základny. Management takto zjištěná *p ř á n* následně konfrontoval s ekonomickými možnostmi a legislativním rámcem a takto přetlumočené předával architektům.⁸³ Jak upozorňoval Václav Hliský, aby byla práce architektů ve výstavbě sociálního státu „*plně pochopena a celou pracující veřejností uznána a podporována*“, tak se jakousi „*spojkou mezi architektky jako tvůrčí složkou na jedné straně a dělníky jako spotřebitelem a uživatelem na druhé*“ měly stát dělnické odbory. Jejich úkol spoluautor litvínovského kolektivního domu ovšem shledával ani ne tak v provádění nějakých plošných výzkumů, ale spíše v „*pořádání diskusních večerů v závodech, dělnických klubech a rekreačních táborech*“, což mělo zaručit, že „*architekti takto nebudou odtrženi od širokých spotřebitelských mas*“.⁸⁴ Obdobného zprostředkovatele mezi architektky a obyvateli představovaly také závodní rady – tak tomu bylo právě v případě zmíněného litvínovského koldomu.⁸⁵ Spolehnout se na závodní radu jakožto na zástupce „*našich pracujících*“ – který sice z praktického hlediska je součástí byrokratického aparátu, ale zároveň sestává z těch, kdo pravděpodobně skutečně osídlí nové domy – bylo pro architektky nejen pohodlné, ale zároveň to mohlo úspěšně „*legitimizovat jejich tvrzení, že pracují pro znevýhodněnou třídu, zatímco ve skutečnosti pracovali pro stát*“.⁸⁶ Závodní rady jakožto advokáti sociálních a kulturních zájmů zaměstnanců se přitom – aspoň bezprostředně po roce 1945 – těšily u veřejnosti poměrně velké důvěře a jejich úlohu dělníci vnímali podobně, jak to formuloval architekt Hliský – jako informovaného zprostředkovatele mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem se

⁸⁰ Hannauer (pozn. 25), s. 83.

⁸¹ Lipman (pozn. 66). – Idem (pozn. 35).

⁸² Kenny Cupers, The expertise of participation: mass housing and urban planning in post-war France, *Planning Perspectives*, Vol. 26, No. 1, January 2011, s. 29–53.

⁸³ Jukl – Čech (pozn. 6).

⁸⁴ Václav Hliský, Organizace BAPS, *Architektura ČSR V, 1945–1946*, s. 6–7.

⁸⁵ Hubert Guzik, Kolektivní domy a sociální politika českých průmyslových podniků v letech 1939–1953, *Umění LXI*, 2013, s. 33–56.

⁸⁶ Forty (pozn. 61).

silným „*výchovným a informačním posláním*“.⁸⁷ Že byly mnohé závodní rady orgány silně zpolitizovanými, architekti zdá se přehlíželi.

Uživatel hromadné bytové výstavby, oni „*naši pracující*“, byl podle Adriana Fortyho abstraktní kategorií, pojmem, který zastíral jednotkovou identitu skutečných lidí.⁸⁸ Abstraktní a syntetická povaha pojmu „*naši pracující*“ nicméně neznamena, že by v procesu sestavování a vyhodnocení průzkumů veřejného mínění nedocházelo k vnitřnímu diferencování této kategorie. Zatímco Ernst Neufert zkoumal obecné postoje a přání „*méně majetných vrstev*“, i on připouštěl odlišnosti ve výstavbě určené pro různá povolání a upozorňoval, že bude v tomto případě nutné „*upravit zprůměrované znalosti a najít průměr pro danou profesní skupinu*“.⁸⁹ Za diferencováním uživatelů bychom přitom často měli hledat především samotnou metodologii průzkumů veřejného mínění. Když na stránkách *Veřejného mínění* první ředitel ČÚVVM Čeněk Adamec referoval o výzkumech britské společnosti Mass-Observation, s nimiž se seznámil během svého válečného exilu, jeho pozornost upoutaly ani ne tak konkrétní preference dotazovaných, ale možné způsoby diferencování respondentů podle nepostojových znaků. „*Za tím účelem slouží obvykle znak společenské třídy, pohlaví, stáří, bydliště, avšak i jiné, o nichž je domněnka, že mají vliv na tvoření postojů.*“ Adamec zároveň varoval před „*extrémem zjišťování i nepodstatných skutečností*“, který může znejasnit výsledky průzkumu a zamezit jeho operativnímu využití.⁹⁰

Přílišná diferenciacie „*našich pracujících*“ mohla architektům skutečně překážet na cestě k typizaci a standardizaci, občas nicméně poskytovala novým řešením vyčíslitelnou a tolik požadovanou legitimitu. Nejzřetelněji se tento přístup vyjevuje v referátu Karla Hannauera o válečných a poválečných výzkumech v Německu, Francii a Velké Británii. Když architekt podává zprávu o výsledcích ankety provedené „*medzi 16.000 príslušníkmi armády a pracovníkmi priemyslu v Anglii*“ [ve Skotsku], poctivě uvádí, že jen 14 % příslušníků armády a 15 % dělníků se vyslovilo pro nájemní domy. „*Je zaujímavé,*“ – komentuje hned vzápětí – „*že viac ako polovice Angličanov by chcela bývať v jednorodinných domoch. Ale príslušníci armády – ako mladí ľudia – pre ten prípad, že sa budú stavať bloky, nezriekajú sa bývať v desaťposchodových ba i vyšších domoch: 41%!!! Priemyselní robotníci neakceptujú takú výšku domov i s výťahom.*“⁹¹ Diferencování skupin dotazovaných poskytovalo architektům dobrou záminku k finálnímu expertnímu rozhodnutí – takovému, které by hovořilo ve prospěch moderní architektury či pluralitního architektonického řešení. Když výzkum Fondation française pour l'étude des problèmes humains přinesl skoro šedesátiprocentní podporu respondentů pro sériovou výstavbu, Hannauer tento údaj ve svém referátu zdůraznil až třemi vykřičníky.⁹² Naopak, když se názor skotských respondentů jednoznačně rozcházel s představami funkcionalistických architektů v otázce, jestli v budoucích sídlištích zřizovat soukromé zahrady či

⁸⁷ Závodní rady ve veřejném mínění, *Veřejné mínění* I, 1946–1947, č. 7, s. 7–9.

⁸⁸ Forty (pozn. 61).

⁸⁹ Neufert (pozn. 34), s. 21.

⁹⁰ Adamec (pozn. 30). Výsledky výzkumu byly publikovány knižně: *An enquiry into people's homes; a report prepared by Mass-Observation for the Advertising Service Guild, the fourth of the "Change" wartime surveys*, London [1943].

⁹¹ Hannauer (pozn. 25), s. 77. Výzkum byl publikován knižně: *Planning our new homes: report by the Scottish housing advisory committee on the design, planning and furnishing of new houses*, Edinburgh 1945.

⁹² Hannauer (pozn. 25), s. 80.

společné zelené plochy, doporučoval Hannauer navzdory výsledkům „*hládisko: bipolárne!!! Aj súkromná záhrada – aj spoločný priestor!!!!*“ [vykřičníky v originále].⁹³ Podobně ve výzkumu mezi obyvateli Zlína máme co do činění s extrapolací přání dílčích skupin respondentů, zejména „*duševních pracovníků*“ a „*žen zaměstnaných v závodě*“, nejen na analýzu konkrétního testovaného řešení sídliště Obeciny, ale také na širší záměr zahrnující výstavbu typologického experimentu v podobě kolektivního domu.⁹⁴

V deterministickém uvažování českých funkcionalistů a investorů hromadné bytové výstavby po válce se kategorie uživatele poměrně často obracela nikoliv k dnešku, ale k budoucnosti. Ostravští havíři sice zodpovídali dotazník ohledně svých přání, zároveň je ale podnikový časopis poučoval, že „*mají to být byty, které po všech stránkách musí vyhovovati nejvyspělejší bytové kultuře v době přítomné, ale i v budoucnu*“.⁹⁵ Že byl avantgardní progresivismus promítán i na průzkumy veřejného mínění, se nejzřetelněji vyjevuje ve srovnání dvou textů od Jiřího Štursy. Směrné plány bytů, které, jak jsme zmínili, měly následně být podrobeny „*kritice příštího stavebníka*“, nevystihovaly podle Štursy jen palčivé potřeby konkrétních uživatel dneška, ale spíše abstraktní „*potřeby kvalitního bytu, který by měl postačiti nárokům příštích čtyř až šesti desetiletí na jedné straně, naproti tomu však respektovati také aktuální podmínky stavebnictví*“.⁹⁶ Stejnou optikou pak tento bývalý člen Pracovní architektonické skupiny nahlížel na projekty vzorových sídlišť v Ostravě a Mostě, kde se na základě standardizovaných potřeb obyvatel určovaly dispozice bytů a spádovost služeb i kulturních zařízení. Optimální využití takto vyprojektovaných celků mělo následně najít oporu v bytové politice a „*dobrovolné kázni obyvatelů*“, kteří se po změně rodinného stavu či „*v letech pracovního odpočinku*“ z rodinného sídliště odstěhují „*do obytného prostředí vhodně pro ně zřízeného*“, což by neohrozilo „*strukturální složení obyvatelstva sídliště*“ [vypracované] *na základě plánových předpokladů*.⁹⁷

V prostředí osvobozeném od momentální hry poptávky a nabídky se součástí práce architektů stalo rozhodování, které z potřeb a přání obyvatel je nutno vzít v potaz a které lze ignorovat. Jak upozornil německý historik David Kuchenbuch, práce architekta spočívala v tom, že musel „*jasně rozlišovat mezi rozumnými a neplatnými nároky, jelikož v opačném případě by s potřebami nešlo pracovat*“.⁹⁸ Po druhé světové válce prakticky nikdy *vox populi* neznamenal *vox dei* a dotazování uživatelů šlo ruku v ruce „*se silnou nedůvěrou ve schopnost obyvatel nezávisle hodnotit svá přání*“.⁹⁹ Šéfredaktor *Architektury ČSR* a respektovaný funkcionalista Oldřich Starý postoj veřejnosti k moderní architektuře a úroveň její informovanosti příkře shrnul slovem „*žalostné*“.¹⁰⁰ Ani kolébce architektonicko-sociologických průzkumů, Velké Británii, se podobný názor nevyhnul. Na stránkách

⁹³ Ibidem, s. 77.

⁹⁴ Drofa – Voženílek (pozn. 32). S podobným jevem se setkáme také na Kladně, kde se poukazovalo, že s rostoucím věkem dotazovaných a zejména v rodinách s dopívajícími či dospělými dětmi klesá zájem o bydlení v nízkopodlažních domech ve prospěch kolektivních domů s rozšířenou nabídkou služeb. Srov. Čepelák (pozn. 12), s. 57.

⁹⁵ Ve dvouletce postavíme 10.000 bytů (pozn. 12).

⁹⁶ Štursa (pozn. 73).

⁹⁷ Štursa (pozn. 28).

⁹⁸ Kuchenbuch (pozn. 62), s. 265.

⁹⁹ Idem, Spuren im Schnee: Wohnbedürfnisforschung, Bewohnerkonstrukte und Bewohnererziehung in Deutschland und Schweden, 1920er bis 1950er Jahre, in: Irene Nierhaus - Andreas Nierhaus (edd.), *Wohnen Zeigen: Modelle und Akteure des Wohnens in Architektur und visueller Kultur I*, Bielefeld 2014, s. 101–118.

¹⁰⁰ Starý (pozn. 42), s. 38.

periodika *Architects' Journal* plánovači vyčítali výzkumníkům (v čele se zakladatelem společnosti Mass-Observation Tomem Harrisonem), že ignorovali "iracionalitu mas" a nenabízeli metody „odlišování mezi veřejným míněním a veřejným předsudkem“.¹⁰¹ Časopis *Veřejné mínění* propůjčil své stránky mj. jednomu z klíčových představitelů empirické sociologie Zdeňku Ullrichovi, jenž v podobném duchu varoval, že vzhledem k postupující specializaci jsou kompetence jednotlivců v oblastech mimo jejich pracovní zaměření čím dál menší a „k porozumění obtížným otázkám hospodářským, populačním, kulturním, sociálně politickým i otázkám světového názoru, schází dnešnímu člověku odborné vědomosti, které jsou nezbytným předpokladem, aby si mohl učiniti vlastní úsudek“. Nejen dělníci – čili hlavní adresáti programů poválečné bytové výstavby – ale také „duševní pracovníci, na které dříve mnozí pohlíželi jako na tvůrce veřejného mínění (...), zůstávají právě takovými laiky a průměrnými lidmi jako ti, kterým liberálové velmi rádi kdysi spílali, nevědomý dav“.¹⁰² Podnikoví sociologové Vladimír Čech a Edvard Jukl připouštěli, že ptát se dělníků na bytové otázky či přání ohledně bydlení je mnohem méně relevantní než v případě úřednictva: zatímco „dělníci hodnotí jiným způsobem a proto věnují i svému bydlení méně pozornosti“, je postoj úředníků „zřejmě přiměřenější skutečnému stavu než výpovědi dělnické“.¹⁰³ Tito dva zakladatelé české podnikové sociologie se dokonce zdráhali „usuzovat na to, jaké bydlení by si dělníci přáli, kdyby si mohli volit“.¹⁰⁴ Stejně jako v Německu, Skandinávii, Francii a Velké Británii, také v Československu byly názory expertů a obyvatel „jasně hierarchicky“ uspořádány. Zejména názory dělníků nebyly považovány za závazné, ale pouze odhalovaly „směr pohybu“, kterým se ubírala přání budoucích obyvatel.¹⁰⁵ Ti ovšem prý často nebyli schopni si vůbec uvědomit dlouhodobou perspektivu hromadné bytové výstavby či obecně směřování *welfare state*. Zatímco průzkum přání odhalil, že 60 % plzeňského úřednictva si přeje bydlet v rodinném domku, k doporučení výstavby nájemných domů posloužil sociologům vyzorovaný paradox, kde spokojenost s bydlením ve škodoväckých nájemních domech byla vyšší než s bydlením v rodinných domech. „Tato čísla nás přesvědčují,“ – psali autoři – „že stavba zaměstnaneckých domů vedená závodem, bude-li prováděna jen trochu moderněji, má předpoklady pro to, aby dala našemu zaměstnanci uspokojivější bydlení, než jaké většinou nyní má.“¹⁰⁶ Plzeňský průzkum upozorňoval i na to, že názory veřejnosti na bydlení je pro praktické použití v projekční práci nutno podrobit ještě dalšímu korektivu: chuť obyvatel totiž prý roste s jídlem: „lidé, kteří nemají vůbec žádná nebo nedokonalá zařízení, by se spokojili se zavedením těch nejnutnějších, ale úředníci zvyklí na určitý standard bydlení vyžadují všemožné modernizace a technizace bytu“.¹⁰⁷ V českém prostředí, ale také ve srovnatelných evropských průzkumech, tak ve čtyřicátých letech sotva najdeme nepaternalistický přístup, jaký prezentoval například Edvard Heiberg, jenž upozorňoval na jisté vžití danosti, se kterými by architekt neměl bojovat: „Pro výzkumného pracovníka, ať už architekta nebo psychologa, není

¹⁰¹ Public Opinion or Public Prejudice?, *The Architects' Journal* (1941), cit. podle: Tsubaki (pozn. 24), s. 236–237.

¹⁰² Zd[eněk] Ullrich, Veřejné mínění z hlediska sociologie, *Veřejné mínění* I, 1946–1947, č. 10, s. 6–7.

¹⁰³ Čech – Jukl (pozn. 26), s. 21.

¹⁰⁴ [Vladimír] Čech – [Eduard] Jukl, *Dělnictvo v závodě Plzni: sociologický nástin. Praha, březen 1948*, s. 7, 8, strojopis, Státní oblastní archiv v Plzni, pracoviště Klášter, fond Akciová společnost, dříve Škodovy závody v Plzni – GR Praha, k. 206, inv. č. 1103.

¹⁰⁵ Küchenbuch (pozn. 62), s. 267–268.

¹⁰⁶ Čech – Jukl (pozn. 26), s. 25.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 15.

*žádoucí, aby trval na tom, že postele by měly být umístěny jednotlivě, protože to ponechává více prostoru uprostřed místnosti v situaci, kdy vyšetřování ukazuje, že více než devadesát procent všech manželských párů, stejně mladých a starších, preferuje manželskou postel nebo postele umístěné dohromady. Na základě takto zjištěných skutečností musí architekti navrhnout rozvržení bytů v souladu se zavedenými návyky na bydlení.*¹⁰⁸

Základem práce architekta a sociologa po druhé světové válce byl idealistický étos výstavby sociálního státu a potažmo i lepší společnosti. Rétoriku „správné diagnózy“, tak frekventovanou ve vyjádřeních architektů a urbanistů už mezi světovými válkami – rétoriku, jež jim automaticky přisuzovala právo ordinovat „správnou léčbu“ –, najdeme i u představitelů podnikové sociologie, jejichž výzkumy byly vedené „*snahou všechny nezdravé zjevy opravit*“ a zaručit „*správné poznání symptomů*“.¹⁰⁹ Součástí diagnózy zde bylo i konstatování, že sociolog a architekt nemohou očekávat, že se z odpovědí respondentů vyjeví nějaký progresivní směr vývoje hromadné bytové výstavby. „*Poznali jsme,*“ – shrnují autoři plzeňských výzkumů – „*že škála ideálů bydlení je u našeho zaměstnanectva, a bude asi u širší veřejnosti vůbec, dosti chudá. Dělník ani úředník se nezabývá mnoho moderními projekty bydlení a bohatými možnostmi dnešní architektury. Svůj ideál si vytváří na základě své denní empirie, která jej vede buď k přijetí, nebo odmítnutí již zavedených typů bydlení. Odmítá-li činžovní domy, je to proto, že dosavadní jejich příklady z praxe se mu nezdály právě nejideálnější. (...) Proto se dá očekávat, že by na př. měl i odpor k projektům moderních, dokonale řešených kolektivních domů, protože bude s nimi vždy spojovat představu neblahých, kasárenských činžáků. (...) Tím chceme jen zdůraznit, že při plánování bychom sice měli usilovat o vytvoření nového typu bydlení, odpovídajícího socializačním tendencím v naší společnosti, avšak má-li toto úsilí být úspěšné, nesmí – podle našeho názoru – příliš předbíhat současné společenské poměry a nesmí zcela opomíjet daný způsob bydlení a příslušná přání.*“¹¹⁰ Toto konstatování se přitom nápadně shoduje s britskými analýzami, jejichž autoři upozorňovali, že dosavadní špatné zkušenosti s technickou úrovní a architektonickým řešením činžovních domů, nedostatky občanské vybavenosti v hromadné výstavbě, a také obavy z obratu majetkových poměrů nenahrávají veřejné podpoře moderního vícerodínného bydlení.¹¹¹ Celý ambivalentní vztah českých architektů k průzkumům veřejného mínění vyjádřil Karel Hannauer takto: „*Všetky tieto štatistické dáta je treba posudzovať veľmi obozretne. Je síce nesporné, že exaktné poznávanie potrieb a prianí ľudu je informatívnu zložkou pre sociálnych pracovníkov, tak aj pre technikov a hlavne architektov. Ale sa nesmie zabúdať, že ide o priemerné výsledky, ktoré sú ovplyvnené povedzme neznalosťou nových technických vymožeností, alebo i obavou pred nimi – pravda v prípade že by boli ľahko dosažiteľné. Ľudové vrstvy majú obyčajne ďaleko mocnejší vzťah ku tradičným konvenciám ako vrstvy technické, ktorých údelom je stále sledovať technický pokrok a propagovať ho. Je ďalej často veľmi ťažko zistiteľné, do akej miery sú tendencie po vyššom komforte tendenciami platonickými a či by bolo prakticky vôbec uskutočniteľné splnenie žiadosti, či už*

¹⁰⁸ Heiberg (pozn. 31).

¹⁰⁹ Č [asi Vladimír Čech], Hledáme příčiny, *Škodovák* II, 1946, č. 5, s. 3–4.

¹¹⁰ Čech – Jukl (pozn. 26), s. 37.

¹¹¹ Madge (pozn. 76), s. 23.

*s hľadiska zvýšeného nájomného, tedy zníženia príjmu, alebo zvýšeného vydania verejnej pokladnice. Ale v každom prípade je treba pestovať tieto výskumy špeciálne školenými odborníkmi.*¹¹²

Záhy po druhe světové válce, v prostředí jakési hybridní demokracie, se čeští architekti začali váhavě ptát, jak si vlastně přejí bydlet „naší pracující“. Legitimita architektonického navrhování začala být podmiňována hlasem uživatelů hromadné bytové výstavby. Paradoxem zde ovšem bylo, že onen hlas nebyl expertními kruhy mnohdy považován za dostatečně kvalifikovaný, a tudíž ani závazný. Výsledky šetření tak ovlivnily realizovanou obytnou výstavbu jen příležitostně. Dotazování rozkrývalo plánovačům pole pro kulturní osvětu a převýchovu budoucích uživatel bytových domů v duchu tehdejšího sociálního inženýrství. Jak upozornil Jürgen Habermas, dobová touha podrobit společenské procesy technokratické kontrole nijak nepolevila. Následující desetiletí ukázala, že tato touha po kontrole pomocí prostorových forem byla společná pro „*technokraty kapitalistického plánování, ale také pro ty spojené s byrokratickým socialismem*“.^{113*}

* Tento článek vznikl za finanční podpory Grantové agentury České republiky v rámci grantu Česká architektura v obdobích transformace (1945–1948, 1989–1992), GA16-18675S.

¹¹² Hannauer (pozn. 25), s. 85–86.

¹¹³ Jürgen Habermas, *Technik und Wissenschaft als ‚Ideologie‘*, Frankfurt am Main 1968, s. 96.